

УДК 342.9

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-261-268><https://orcid.org/0009-0000-2201-3193>**Пузирний Олександр Олександрович,***адвокат, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти.**Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Кафедра адміністративного та господарського права***РОЛЬ АДВОКАТА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

**Анотація.** Дана наукова стаття присвячена вивченню ролі адвоката в адміністративному провадженні, аналізу його процесуальних можливостей, ключових викликів та перспектив розвитку адвокатської діяльності в цій сфері. Особлива увага приділяється механізмам участі адвоката в адміністративному процесі, включаючи представництво інтересів клієнта, підготовку процесуальних документів, оскарження рішень адміністративних органів та контроль за їх виконанням. Досліджуються практичні аспекти реалізації правового захисту, проблеми правозастосування та основні труднощі, з якими стикаються адвокати.

В статті аналізуються сучасні виклики адвокатської діяльності в адміністративному провадженні, зокрема, правова невизначеність, бюрократичні перешкоди, відсутність рівності сторін та корупційні ризики. Важливе місце відведено оцінці впливу цифровізації, реформ законодавства та підвищення професійної компетентності адвокатів на ефективність правового захисту особи.

Доведено, що адвокат відіграє важливу роль в адміністративному провадженні, забезпечуючи ефективний правовий захист громадян та юридичних осіб у їхніх взаєминах з державними органами. Вдосконалення ж участі адвоката в адміністративному провадженні потребує комплексних змін як на рівні законодавства, так і в аспекті технологічного та інституційного розвитку.

Результати дослідження можуть бути корисними для науковців, практикуючих адвокатів, суддів та законотворців, які працюють у сфері адміністративного права та судочинства. Висвітлюються стратегічні підходи до вдосконалення законодавства, підвищення гарантій незалежності адвокатської діяльності, розширення процесуальних можливостей адвокатів та впровадження сучасних технологій у практику адміністративного провадження.

**Ключові слова:** адвокат, адміністративне провадження, правовий захист, процесуальні механізми, судовий процес, цифровізація.

**Annotation.** This scientific article is devoted to the study of the role of a lawyer in administrative proceedings, the analysis of his procedural capabilities, key challenges and prospects for the development of legal activity in this area. Particular attention is paid to the mechanisms of participation of a lawyer in the administrative process, including representation of the client's interests, preparation of procedural documents, appeal against decisions of administrative bodies and control over their implementation. The practical aspects of the implementation of legal protection, problems of law enforcement and the main difficulties faced by lawyers are investigated.

The article analyzes the current challenges of advocacy in administrative proceedings, in particular, legal uncertainty, bureaucratic obstacles, lack of equality of parties and corruption risks. An important place is given to assessing the impact of digitalization, legislative reforms and increasing the professional competence of lawyers on the effectiveness of legal protection of individuals.

*It has been proven that a lawyer plays an important role in administrative proceedings, ensuring effective legal protection of citizens and legal entities in their relations with state bodies. Improving the participation of a lawyer in administrative proceedings requires comprehensive changes both at the legislative level and in terms of technological and institutional development.*

*The research findings may be useful for practicing lawyers, scholars, judges, and lawmakers working in the field of administrative law and justice. Strategic approaches to improving legislation, strengthening guarantees of independence for lawyers, expanding their procedural capabilities, and implementing modern technologies in administrative proceedings practice are discussed.*

**Keywords:** lawyer, administrative proceedings, legal protection, procedural mechanisms, judicial process, digitalization.

Постановка проблеми у загальному вигляді:

У сучасному контексті адміністративно-правових відносин постає необхідність глибокого вивчення та оцінки ролі адвоката в адміністративному провадженні. Адвокат відіграє ключову роль у забезпеченні процесуальної справедливості, захисті прав та інтересів сторін, а також у підвищенні ефективності адміністративного правосуддя. Однак недостатня увага до цієї важливої функції може призвести до порушення принципів законності, прав і свобод громадян у рамках адміністративного судочинства. Визначення та належне врегулювання цієї ролі є критично важливими для забезпечення справедливості в адміністративному судочинстві.

Зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями:

Дослідження проблематики ролі адвоката в адміністративному провадженні є важливим кроком до вдосконалення сучасної адміністративної юрисдикції. Наукове осмислення цієї теми спрямоване на визначення сутності адвокатської діяльності у сфері адміністративного права, її впливу на забезпечення правового захисту та реалізацію принципів адміністративного провадження.

З практичної точки зору дослідження має на меті розробку конкретних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, оптимізації правозастосовної практики та впровадження інноваційних підходів до забезпечення відкритості й ефективності адміністративного судочинства. Такий підхід сприятиме розробці стратегій, спрямованих на досягнення найвищих стандартів правового захисту громадян та суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження ролі адвоката в адміністративному провадженні висвітлювали такі видатні науковці як: М. Р. Аракелян, Н. М. Бакаянова, І. О. Билиця, Т. В. Вільчик., І. Є. Марочкіна, Л. В. Тацій та інші. Однак, на сьогоднішній день з'являються нові процесуальні механізми, постають актуальні виклики та відкриваються перспективи розвитку цієї сфери. У зв'язку з цим, виникає нагальна потреба у проведенні нових наукових досліджень, спрямованих на переосмислення місця й ролі адвоката в адміністративному процесі з урахуванням сучасних трансформацій правової системи, цифровізації судочинства та підвищення стандартів захисту прав людини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання):

Метою статті є всебічне дослідження ролі адвоката в адміністративному провадженні, яке охоплює як досудову взаємодію з органами публічної адміністрації, так і представництво інтересів особи в адміністративному суді. Особливу увагу приділено процесуальним формам участі адвоката, перешкодам, що виникають на практиці, та перспективам підвищення ефективності правового захисту через інституційні, нормативні та технологічні зміни.

Завдання дослідження:

1. Розкрити зміст і особливості адміністративного провадження як єдиної сукупності процесуальних дій у публічно-правових спорах, з урахуванням участі адвоката.

2. Проаналізувати процесуальні форми реалізації адвокатських повноважень на досудовій та судовій стадіях адміністративного провадження.

3. Визначити основні проблеми, які ускладнюють ефективну адвокатську діяльність у сфері адміністративного провадження, зокрема правову невизначеність, адміністративні бар'єри та дисбаланс сторін.

4. Обґрунтувати стратегічні напрямки вдосконалення законодавчого регулювання, зміцнення інституційного статусу адвокатури та підвищення якості адвокатської допомоги у публічно-правових відносинах.

**В**иклад основного матеріалу дослідження. Адвокат відіграє провідну роль у системі адміністративного провадження, оскільки забезпечує правовий захист особи, а також сприяє дотриманню принципів законності, об'єктивності та справедливості. Його функції охоплюють не лише представництво особи, але й супровід клієнта на всіх етапах взаємодії з адміністративними органами та судами адміністративної юрисдикції.

«Адвокат має право представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами» [2, ст. 20].

«Право на правничу допомогу є важливим елементом забезпечення справедливого судового розгляду. У цьому контексті Кодекс адміністративного судочинства України регулює, зокрема, право учасників справи в адміністративному суді на отримання правничої допомоги, а також встановлює, що представництво в адміністративному суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом, за винятком випадків, передбачених законом» [1, ст. 16].

Науковець Л.В. Тацій класифікує професійні права адвоката на дві основні категорії: права, що впливають зі статусу адвоката, та процесуальні права, які реалізуються під час захисту або представництва інтересів у суді [8, с. 12]. Подібну позицію висловлює і І.Є. Марочкін, який також розрізняє ці дві групи прав [6, с. 398].

Поданню до суду позовної заяви передуює масштабна та водночас кропітка робота адвоката, пов'язана з аналізом та обробкою первинних документів, збором, фіксацією та оформленням необхідних належних та допустимих доказів, встановленням належних відповідачів, визначенням ефективних способів захисту порушеного права та вирішенням інших значущих процесуальних питань та задач [5, с. 78].

У науковій літературі поняття «адміністративне провадження», «адміністративна процедура» та «адміністративне правосуддя» мають різне тлумачення та не є тотожними. Адміністративне провадження, як процесуальна діяльність, пов'язана із розглядом справ у межах адміністративного судочинства та взаємодією з адміністративними органами у порядку, визначеному законом. Адміністративна процедура натомість є ширшим поняттям, що охоплює організаційно-правові способи здійснення владних повноважень, не завжди пов'язані з процесуальним статусом справи. Адміністративне правосуддя – це система судового розгляду адміністративних справ.

У зв'язку з цим, у цій статті термін «адміністративне провадження» використовується у значенні сукупності процесуальних дій, пов'язаних з розглядом адміністративних спорів як на стадії взаємодії з адміністративними органами, так і в адміністративних судах. Такий підхід обґрунтований необхідністю комплексного вивчення участі адвоката у всіх процесуальних формах захисту прав особи.

Аналіз участі адвоката в адміністративному провадженні потребує концептуального підходу, який дозволяє структурувати цю діяльність на основі змісту, характеру і стадій

реалізації права на правову допомогу. В умовах функціонального розмаїття дій адвоката така класифікація забезпечує логічну послідовність та узгодженість дослідження.

У цій статті запропоновано виділити п'ять основних напрямів (форм) такої участі, що є результатом систематизації етапів взаємодії адвоката з клієнтом, адміністративними органами та судами. Ці форми об'єднані за критерієм функціонального призначення — кожна з них відповідає певній стадії захисту прав особи:

1. Консультація клієнта як досудова форма правової допомоги, що не входить безпосередньо до процесуальних механізмів, але є необхідною складовою підготовки до подальших дій;
2. Підготовка процесуальних документів — безпосередній процесуальний механізм, який має нормативне підґрунтя у адміністративному процесуальному законодавстві;
3. Представництво інтересів клієнта у взаємодії з адміністративними органами та судами — процесуальна діяльність, що реалізує право на захист;
4. Оскарження рішень адміністративних органів і судів, що включає інстанційні та касаційні процедури, і є ключовим елементом адміністративного провадження;
5. Контроль за виконанням рішень як завершальний етап захисту прав, який, хоч і виходить за межі формального провадження, має важливе практичне значення.

Зазначене групування п'яти напрямів участі адвоката є авторською концепцією, що спирається на: системний аналіз чинного законодавства; правозастосовчу практику; наукові джерела про функції адвокатури; логіку побудови комплексного правового захисту.

Метою такої класифікації є не лише систематизація, а й надання читачу чіткого, зрозумілого й повного уявлення про обсяг і форми адвокатської діяльності в адміністративному провадженні.

Розвиток інституту правничої допомоги в Україні нерозривно пов'язаний зі становленням інституту адвокатури [4, с. 7].

Процесуальні механізми участі адвоката в адміністративному провадженні є багатограними та взаємопов'язаними. Вони покликані забезпечити правовий захист громадян на всіх етапах взаємодії з адміністративними органами, сприяти контролю за їхньою діяльністю та гарантувати справедливий розгляд справ. Водночас ефективність цих механізмів значною мірою залежить від якості нормативного регулювання, рівня правової культури суспільства та фактичних можливостей адвоката. Це зумовлює актуальність удосконалення правового забезпечення адвокатської діяльності в адміністративному процесі.

Адвокатська практика в адміністративному провадженні супроводжується низкою труднощів, що обумовлені як загальними проблемами правозастосування, так і специфікою взаємодії з органами публічної влади.

**До основних викликів можна віднести:** правову невизначеність, бюрократичні перешкоди, нерівність сторін, низьку правову культуру громадян та корупційні ризики.

Однією з ключових проблем є *недосконалість нормативно-правової бази*, яка регулює адміністративне провадження. Зокрема, адвокати стикаються з такими труднощами:

- відсутність чітких правил щодо процедурних аспектів адміністративного судочинства та порядку оскарження рішень адміністративних органів (у деяких випадках відсутнє чітке регламентування досудового оскарження рішень суб'єктів владних повноважень, зокрема в частині строків розгляду скарг та обов'язковості надання відповідей);
- колізії між нормами Кодексу адміністративного судочинства України, положеннями інших законів та інших нормативно-правових актів, на практиці фіксуються колізії між нормами Кодексу адміністративного судочинства України та положеннями спеціальних законів, зокрема щодо представництва, доказів, строків (наприклад, питання допустимості електронних доказів у сфері публічного адміністрування);
- часті зміни нормативної бази, що ускладнюють роботу адвоката та можуть впливати на правозастосування.

Затягування розгляду адміністративних справ залишається однією з серйозних проблем адвокатської діяльності. Основними *бюрократичними викликами* є:

- тривалість розгляду скарг і справ – органи влади можуть затягувати прийняття рішень, наприклад у справі № 160/17911/21 суди перших двох інстанцій визнали протиправною бездіяльність органу влади, який розглядав звернення громадянина понад 14 місяців, що суперечить Закону України «Про звернення громадян». Цей випадок ілюструє наявність серйозної проблеми — істотної затримки в розгляді звернень з боку органів влади, що свідчить про порушення принципів ефективності та своєчасності адміністративного провадження;

- складні бюрократичні процедури, що виражаються у вимозі надання необґрунтовано великого обсягу документів, не завжди необхідних для розгляду змушують адвокатів і клієнтів збирати велику кількість документів, що ускладнює доступ до правосуддя.

Ці проблеми ускладнюють діяльність адвоката та можуть призводити до зловживань з боку адміністративних органів.

Адвокат стикається з ситуацією, коли *адміністративні органи мають значні переваги над громадянами*. Це проявляється в тому, що:

- адміністративні органи мають значно більші ресурси, доступ до інформації та можливість впливу на процес

- адміністративні органи можуть відмовляти у наданні документів, які є важливими для захисту клієнта. У практиці адвокатської діяльності трапляються випадки формального або необґрунтованого ігнорування запитів, необхідної для підготовки правової позиції у справі. Попри передбачену законом відповідальність за бездіяльність, на практиці відсутність належного механізму оперативного реагування або непослідовна судова практика ускладнюють доступ адвоката до документів, які мають вирішальне значення для захисту клієнта. Через такі виклики адвокатам доводиться докладати значних зусиль для забезпечення рівності сторін та справедливого розгляду справ.

Ще однією суттєвою проблемою є *низький рівень правової обізнаності населення*, що впливає на ефективність адвокатської роботи. Основні аспекти цієї проблеми: багато людей не розуміють, як захищати свої інтереси в адміністративному провадженні, що ускладнює роботу адвокатів. Унаслідок цього, звернення до адвоката часто відбувається вже після того, як втрачено ключовий момент для ефективного втручання — наприклад, пропущено строк оскарження, не збережено докази, або допущено критичні процесуальні помилки при зверненні до органу влади. У таких випадках навіть кваліфікована адвокатська допомога може бути обмеженою або неефективною через вже сформовану процесуальну ситуацію. Для подолання цієї проблеми необхідні системні освітньо-інформаційні заходи серед населення.

Корупція в адміністративному провадженні залишається значною перешкодою для ефективного захисту прав громадян. Можливість неформального впливу на рішення адміністративних органів. Приклад: Вирок Вищого антикорупційного суду від 1 червня 2022 року у справі № 991/722/21 – службова особа отримала хабар у 210 000 грн за вплив на рішення (це приклад масштабного корупційного впливу) суд визнав винним службову особу, яка займає особливо відповідальне становище, в інтересах того, хто пропонує, та надає таку вигоду, дії з використанням наданого їй службового становища, тобто за ч. 4 ст. 369 Кримінального Кодексу України. Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить про велику кількість випадків притягнення за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Ці дані підтверджують системний характер корупційних ризиків у сфері адміністративного провадження.

Отже, виклики, з якими стикається адвокат у межах адміністративного провадження, є багатовимірними та потребують комплексного підходу.

### **Вдосконалення участі адвоката в адміністративному провадженні**

Недосконалість нормативного регулювання, надмірна формалізація процедур, правова необізнаність населення, корупційні ризики та інституційна нерівність сторін — усі ці фактори

істотно ускладнюють ефективну реалізацію адвокатом своєї функції захисника у сфері публічно-правових відносин. Їх подолання потребує як законодавчих змін, так і послідовного підвищення правової культури в суспільстві.

Вдосконалення участі адвоката в адміністративному провадженні має ґрунтуватися на таких ключових напрямках:

*Модернізація правової бази, зокрема:*

- усунення колізій і правової невизначеності. Правове регулювання адміністративного провадження знаходить своє відображення в різних нормативно правових актах, що призводить до неоднозначності в інтерпретації даних норм. Виникають труднощі у встановленні чітких меж і послідовності дій під час реалізації прав особи на різних стадіях провадження. Необхідне системне узгодження всіх положень, які регулюють порядок звернення, розгляду звернень, оскарження дій суб'єктів владних повноважень;

- спрощення процедур та скорочення строків розгляду справ. Складність та формалізм окремих процесуальних дій негативно впливають на динаміку провадження, що вимагає перегляду підходів до строків, форми подання матеріалів та інших організаційно-процесуальних моментів. Запровадження інструментів прискореного розгляду та підвищення процесуальної гнучкості могло б сприяти більш ефективному функціонуванню адміністративного провадження;

- у деяких органів державної влади досі відсутня електронна форма справ, особистий кабінет або не передбачена можливість онлайн-ознайомлення. Пропозиція полягає в необхідності нормативного закріплення єдиних стандартів процесуального доступу адвоката до матеріалів адміністративного провадження, зокрема: гарантування безперешкодного ознайомлення з документами на будь-якій стадії провадження; запровадження обов'язку суб'єкта владних повноважень надавати копії матеріалів у зручному (в т. ч. електронному) форматі на запит адвоката; створення електронних кабінетів доступу до справ для представників сторін — за аналогією з функціоналом ЄСІТС у судовому процесі;

*Посилення процесуальних гарантій:*

- встановлення відповідальності посадових осіб за перешкоджання адвокатській діяльності. Проблема полягає в тому, що незважаючи на існування норм кримінального та адміністративного законодавства, які передбачають відповідальність за перешкоджання професійній діяльності адвоката, на практиці адвокати регулярно стикаються з різними формами протиправної поведінки з боку посадових осіб органів публічної влади.

Пропозиція полягає в запровадженні спеціального механізму дисциплінарної або адміністративної відповідальності посадових осіб за створення перешкод адвокату у здійсненні представництва в адміністративному провадженні. Йдеться не лише про умисні дії, але й про фактичне ігнорування адвокатських запитів, безпідставне відтермінування розгляду скарг, обмеження у доступі до матеріалів.

Передбачити у профільному законодавстві (наприклад, у Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») спеціальну норму про обов'язок суб'єктів владних повноважень не лише утримуватися від перешкод, а й сприяти реалізації адвокатських повноважень.

*Інституційна підтримка адвокатури, а саме:*

- підвищення кваліфікації адвокатів у сфері адміністративного права Проблема полягає в обмеженій кількості системних програм підвищення кваліфікації, що охоплюють специфіку адміністративного провадження, особливо на досудовій стадії. Переважна більшість заходів зосереджена на загальних питаннях процесу або судової практики, тоді як нюанси правового супроводу у взаєминах з органами публічної адміністрації залишаються поза увагою. Пропозиція полягає в необхідності сформулювати окрему спеціалізацію в межах безперервного професійного розвитку адвокатів — орієнтовану на публічно-правові спори, з акцентом на специфіку адміністративного провадження;

- удосконалення саморегулювання адвокатури. Проблема полягає у відсутності сталих професійних стандартів у сфері адміністративного представництва, а також у недостатньо активній ролі органів самоврядування у моніторингу якості надання правової допомоги. Також обмежено використовується потенціал аналітичної роботи — з узагальнення судової практики, вивчення типових помилок або правозастосовних труднощів. Пропозиція полягає у формуванні професійних стандартів адміністративного представництва, активізації ролі органів адвокатського самоврядування в моніторингу якості правової допомоги та налагодженні системної аналітичної роботи з узагальнення практики й виявлення проблем правозастосування;

- розширення процесуальних прав адвоката, зокрема щодо представництва в окремих нотаріальних діях (як це передбачено в окремих європейських країнах) [3, с. 8].

*Цифровізація адміністративного провадження:*

- забезпечення можливості подання всіх документів в електронній формі;  
- проведення онлайн-слухань у публічно-правових спорах;  
- запровадження автоматизованих правових інформаційних систем для швидкого аналізу нормативно-правової бази та судової практики.

Зокрема, в Україні вже реалізуються ініціативи у цьому напрямі — при НААУ створено Робочу групу з питань правового регулювання штучного інтелекту, яка працює над рекомендаціями щодо цифровізації адвокатської діяльності [7].

Комплексне реформування та цифрова трансформація адміністративного провадження сприятимуть не лише підвищенню ефективності роботи адвокатів, а й забезпеченню більш справедливого, доступного й прозорого механізму захисту прав громадян у сфері публічно-правових відносин.

Отже, вдосконалення ролі адвоката в адміністративному провадженні є необхідною умовою забезпечення дієвого та всебічного правового захисту особи у публічно-правових відносинах. З огляду на багатовимірність самого провадження — що охоплює як досудову стадію, так і адміністративне судочинство — перспективи розвитку адвокатської діяльності мають включати: нормативне реформування, цифрову трансформацію процесів, розширення процесуальних повноважень адвоката, підвищення професійної підготовки адвокатів, посилення інституційного контролю за органами публічної адміністрації.

Впровадження цих змін сприятиме вирівнюванню правових можливостей сторін, зниженню бюрократичного навантаження, підвищенню прозорості та підзвітності публічної влади, а також — зміцненню авторитету адвокатури в очах суспільства.

**Висновки.** На підставі проведеного аналізу ролі адвоката в адміністративному провадженні можна зробити низку важливих висновків.

Адвокат виконує ключову процесуальну функцію у захисті прав фізичних та юридичних осіб як у відносинах із органами публічної влади, так і в межах адміністративного судочинства. Його діяльність є гарантією реалізації принципів законності, рівності сторін та справедливості в адміністративному процесі.

Адвокатська участь має вагомe значення на всіх етапах адміністративного провадження: від підготовки звернень та подання скарг до представництва інтересів особи в суді та контролю за виконанням рішень.

Разом із тим, практична реалізація адвокатських повноважень часто стикається з бар'єрами: це і нечіткість чинного адміністративного законодавства, і формалізм процедур, і дисбаланс процесуальних ресурсів між сторонами, і відсутність належних механізмів оскарження дій органів влади на досудовій стадії.

Ефективність адвокатської діяльності в адміністративному провадженні можлива лише за умови комплексних змін, що охоплюють: усунення правової невизначеності, цифровізацію процесуальних процедур, зміцнення гарантій незалежності адвокатів, розширення доступу до адміністративної інформації, підвищення кваліфікації правозахисників.

Окрему увагу слід зосередити на інституційному контролі за діяльністю органів публічної влади, зокрема через: законодавче закріплення відповідальності за бездіяльність чи зловживання владою, забезпечення механізмів примусового виконання судових рішень, запровадження публічного моніторингу діяльності адміністративних органів.

Таким чином, удосконалення участі адвоката в адміністративному провадженні є не лише фаховим, а й системним завданням, що охоплює правові, інституційні та технологічні зміни. Тільки такий підхід дозволить реалізувати на практиці принцип верховенства права та забезпечити належний баланс інтересів особи і держави у сфері публічно-правових відносин.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 03.04.2025)
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 04.04.2025)
3. Аракелян М.Р. Представництво як форма участі адвоката в цивільному судочинстві Франції і Великобританії. Генезис публічного права: від становлення до сучасності: зб. наук. праць. Миколаїв. 2010. С. 7-9. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/750f1210-a682-4ad9-87ff-259be1f5e1fd/content> (дата звернення: 04.04.2025).
4. Бакаянова Н. М., Билиця І. О. Адвокатура у системі надання безоплатної правової допомоги : навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Адвокатура у системі безоплатної правової допомоги. Одеса : Фенікс, 2020. 84 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/578a5eac-0283-4450-9bf9-8d46a359f4f0/content> (дата звернення: 08.04.2025).
5. Вільчик Т. В. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: 8 матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023р.) НІОУ імені Ярослава Мудрого. Харків : 2024. - 276 с. URL: [https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2024/02/vilchyzbirnyk\\_verstka.pdf](https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2024/02/vilchyzbirnyk_verstka.pdf). (дата звернення: 04.04.2025).
6. Марочкіна І.Є. Організація судових та правоохоронних органів: підручник Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків. 2014. 448 с.
7. Правове регулювання штучного інтелекту: у НААУ створено Робочу групу. URL: [https://jurliga.ligazakon.net/news/218005\\_pravoveregulyuvannya-shtuchno-ntelektu-u-naau-stvoreno-robochu-grupu](https://jurliga.ligazakon.net/news/218005_pravoveregulyuvannya-shtuchno-ntelektu-u-naau-stvoreno-robochu-grupu) (дата звернення: 02.04.2025).
8. Тацій Л.В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: дис. ... канд. юрид. Наук. Харків. 2008. 20 с.